

KÁČEROVÁ, M., MLÁDEK, J., POPJAKOVÁ, D. (2015): Populačný potenciál krajín EÚ klesá. In: Pána, L. a kol. Integrovaná Evropa súčasnosti a budúcnosti – reflexe tridsať rokov od podpisu Schengenskej úmluvy. 1. vyd. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálnych štúdií, 108-117 s. ISBN 978-80-87472-83-5.

STUDIA

**INTEGROVANÁ EVROPA SOUČASNOSTI A BUDOUCNOSTI –
REFLEXE TŘICETI LET OD PODPISU SCHENGENSKÉ ÚMLUVY**

Lubomír PÁNA a kol.

Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s.

České Budějovice

2015

Ediční rada VŠERS: doc. JUDr. PhDr. Jiří Bílý, CSc.; Ing. Jiří Dušek, Ph.D.; RNDr. Růžena Ferebauerová; PhDr. Jan Gregor, Ph.D.; doc. Ing. Marie Hesková, CSc.; doc. Dr. Lubomír Pána, Ph.D. (předseda); prof. PhDr. Jan Rataj, CSc.; PhDr. Lenka Rozboudová Ph.D.; doc. Ing. Ladislav Skořepa; Ph.D., doc. JUDr. Roman Svatoš, Ph.D.

Název: **INTEGROVANÁ EVROPA SOUČASNOSTI
A BUDOUCNOSTI – REFLEXE TŘICETI LET
OD PODPISU SCHENGENSKÉ ÚMLUVY**

Autoři: **Lubomír Pána a kol.**

Vydavatel: Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s.
Žižkova 6, 370 01 České Budějovice

Recenzenti: prof. PhDr. Emanuel Pecka, CSc. doc. PhDr. Miroslav Sapík, Ph.D.

Účel: STUDIA (soubor odborných textů)
Publikace neprošla jazykovou úpravou

Vzor citace: PÁNA, L. a kol. Integrovaná Evropa současnosti a budoucnosti – reflexe třiceti let od podpisu Schengenské úmluvy. 1. vyd. České Budějovice : Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2015, 142 s. ISBN 978-80-87472-83-5.

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Pána, Lubomír

Integrovaná Evropa současnosti a budoucnosti – reflexe třiceti let od podpisu Schengenské úmluvy / Lubomír Pána a kol. -- České Budějovice : Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s., 2015. -- 142 stran. -- (Studia)

ISBN 978-80-87472-83-5

[339.923+327](4) * (437.3)

- Evropská unie
- evropská integrace
- evropská integrace – Česko
- kolektivní monografie

327 - Mezinárodní vztahy, světová politika [15]

© Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s.

ISBN 978-80-87472- 83-5

Autorský kolektiv

BOLEČEKOVÁ Martina	kap. 2.3
ČAJKA Peter	kap. 2.3
FEČKO Miroslav	kap. 2.1
FRÁNĚ Luděk	kap. 3.2
KAZANSKÝ Rastislav	kap. 3.1
KÁČEROVÁ Marcela	kap. 4.1
KLIČKA Pavel	kap. 1.2
KOLLÁR Aleš	kap. 3.3
KOLLÁROVÁ Anna	kap. 3.3
MARKOVÁ Jana	kap. 1.1
MLÁDEK Jozef	kap. 4.1
PÁNA Lubomír	kap. 2.2, úvod, závěr
POCHTOVYUK Andrii	kap. 1.5
POPJAKOVÁ Dagmar	kap. 4.1
ROUČ Vít	kap. 4.2
RUČINSKÁ Silvia	kap. 2.1
SABAYOVÁ Mária	kap. 1.3
SEMJAN Emil	kap. 4.3
SPIŠIAKOVÁ Lucia	kap. 3.1
VORÁČEK Jaroslav	kap. 1.4
ZAGIRNYAK Mykhaylo	kap. 1.5

ANOTACE

Soubor odborných textů poukazuje ve svých kapitolách (Životní standardy uvnitř a vně EU, Legislativní záruky ochrany schengenských hranic a vnitřního trhu EU, Bezpečnostní aspekty Evropy bez hranic a Vývoj populace a imigrace v zemích EU) na čtyři klíčové problémy České, popř. Slovenské republiky v jejich činnosti a zapojování do struktur Evropské unie. Je to společná měna – euro; schengenský prostor a jeho ochrana; bezpečnostní aspekty evropské politiky sousedství a imigrace. Jednotlivé problémy jsou řešeny renomovanými autory v podkapitolách, v nichž jsou dílčí problémy fundovaně analyzovány, včetně návrhu konkrétních řešení.

Klíčová slova: integrovaná Evropa, euro, Schengenská úmluva, politika sousedství, imigrace

SYNOPSIS

Professional conference proceedings reflects in its chapters (Living Standards Inside and Outside EU, Legislative Guarantees of Protection of Schengen Borders and Inner EU Market, Security Aspects of Europe without Borders and Development of Population and Immigration in EU Member States) four key problems of the Czech and Slovak Republics in their work and engagement in the EU structures. It is the common currency - euro; the Schengen Area and its protection; security aspects of European policy of neighbourhood and immigration. Every single problem is solved by a reputable author in the subchapter in which each partial problem is analyzed professionally, the solutions are also suggested.

Key words: integrated Europe, euro, Schengen Agreement, policy of neighbourhood, immigration

OBSAH

ÚVOD	7
1. ŽIVOTNÍ STANDARDY UVNITŘ I VNĚ EU	9
1.1 Vývoj ekonomiky ČR s ohledem na aktuální podmínky v eurozóně	9
1.2 Společná měna – dopady společné měny na vybrané makroekonomické ukazatele	18
1.3 Kvalita života v EÚ na cestě k udržitelnému rozvoju	28
1.4 Multidisciplinary Czech View of EU	37
1.5 Ukraine on the way to European Integration in the Field of higher education	45
LEGISLATIVNÍ ZÁRUKY OCHRANY SCHENGENSKÝCH HRANIC A VNITŘNÍHO TRHU EU	55
2.1 Vnútorný trh Európskej únie – sme v súčasnosti bez hraníc?	55
2.2 Problematika integrace Chorvatska do Schengenského prostoru	64
2.3 Ochrana schengenských hraníc na príklade Slovenskej republiky	71
3 BEZPEČNOSTNÍ ASPEKTY EVROPY BEZ HRANIC	81
3.1 Bezpečnostná stratégia EÚ vo vzťahu k zrúteným a post - konfliktným štátom	81
3.2 Význam zemí Evropské politiky sousedství pro energetickou bezpečnost EU	91
3.3 Strategický význam Gruzínska pre Európsku úniu	101
4 VÝVOJ POPULACE A IMIGRACE V ZEMÍCH EU	108
4.1 Populačný potenciál krajín EÚ klesá	108
4.2 Vybrané problémy jižních států EU s imigrací - Itálie	118
4.3 Absencia reálnej vyhostiteľnosti cudzinca z územia Európskej únie, ako jedno z možných ohrození Európskeho bezpečnostného modelu	126
ZÁVĚR	137
ADRESÁŘ	140

ÚVOD

Studia (soubor odborných textů) jsou výstupem z konference pořádané Vysokou školou evropských a regionálních studií, která se konala ve dnech 26. – 27. března 2015 v Českých Budějovicích. Konference byla vhodnou příležitostí pro odborníky z teorie a praxe sejít se k výměně zkušeností, zamyšlení a diskuzi nad politologickými, právními, ekonomickými a dalšími přínosy členství v Evropské unii.

Projekty evropské jednoty se za 2. světové války rodily především mezi příslušníky protifašistického odboje. Navazovaly na myšlenky panevropského hnutí z konce 20. let. Úsilí o evropskou jednotu vycházelo z obecného přesvědčení, že pouze vědomá a cílevědomá integrace zahraniční, obranné a hospodářské politiky evropských národů může zamezit zhoubným konfliktům na kontinentě. Glorifikace národního státu, snaha o hospodářskou autarkii a obchodní protekcionismus vedly k válkám, které Evropu téměř zničily, a proto bylo třeba je oslabit. Po začátku studené války přistoupila k těmto úvahám rovněž nutnost silné Evropy, která by mohla za pomoci Spojených států vzdorovat tlaku sovětského bloku.

Každá evropská země měla svou vlastní představu o tom, jak by sjednocená Evropa měla vypadat a k čemu by ona evropská jednotka měla vposledku sloužit. Francie v obavě z budoucí německé síly zamýšlela vykonávat prostřednictvím evropských integračních struktur vliv a kontrolu nad SRN a zároveň vzdorovat americkému vlivu. SRN zamýšlela co nejužší spolupráci v rámci Evropy, aby mohla získat rovné postavení s ostatními evropskými zeměmi, a zároveň udržovat blízký vztah s USA, které byly garantem její bezpečnosti. Velká Británie zůstala zpočátku mimo evropské integrační struktury, protože se nehodlala vzdát svých pout s Britským společenstvím a USA ve prospěch jednostranné orientace na Evropu. Když nakonec Londýn poněkud změnil na počátku 60. let své stanovisko vůči Evropě, generál de Gaulle v obavě z růstu amerického vlivu na kontinentě britskou žádost o členství v Evropském hospodářském společenství dvakrát vetoval. Velká Británie vstoupila do EHS až v roce 1973 a i poté přetrvával její rezervovaný vztah k rozsahu evropských sjednocovacích procesů. Malé a méně významné země jako země Beneluxu a Itálie byly naopak pro co nejužší integraci na nadnárodním principu, který by byl zárukou, že Evropě nebudou dominovat „tři velcí“ (SRN, Francie, Velká Británie). Souběžně s tím probíhal synkretismus spotřebně-kulturní báze a ustaloval se jednotný životní styl.

Dnes už je celá řada těchto úvah minulostí. Z hlediska tohoto proudu bychom dnes spíš mohli uvažovat o minimalizaci našich odlišností a své snahy zaměřit k tomu, abychom co nejrychleji vplynuli do nové jednoty, jež se dnes jeví jako nutný směr vývoje. Na druhé straně jsme ovšem svědky nejen silně oživeného zájmu o místní zvyklosti a folklór (to může být dáno také jinými vlivy – např. určitým zakolísáním prestiže vědy), ale setkáváme se s vášnivými výbuchy separatismu menšin na Západě a s nečekaně silnými nacionálními problémy v posttotalitní východní Evropě. Zanedbat nelze ani takové úkazy, jakým je vandalismus fotbalových fanoušků, v jehož neuvědomělém základu leží lokální patriotismus. To vše nasvědčuje tomu, že nadnárodní a nadstátní útvary a instituce nemohou mít svou stabilitu zaručenu veřejnoprávně a soukromoprávně jednotící unifikací a uniformitou ekonomie. V jednotné Evropě po staletích zápasů národů a států je proto třeba zbudovat jednotu odlišného. Občané sjednocené Evropy nadále budou současně Evropany a Švédy, Španěly, Francouzi či Čechy a Slováky atd. Úkolem politické kultury je bezesporu napomoci vzniku a kultivaci moderního evropského občanství a vlastenectví, které by dávalo lidem (a národům) jasné sebevědomí, pevnou sebe identifikaci, možnost být součástí větších celků bez jejich ztráty. Především však vlastenectví, které by svou otevřeností a tolerancí znemožňovalo či alespoň minimalizovalo nebezpečí různých ideologických zneužití.

Ke všem těmto otázkám a nabízejícím se odpovědím skýtají naše studia dobrý materiál. Konference si ponechala už tradiční široký záběr – od témat nadnárodních a nadčasových, od bezpečnosti Evropy jako společenství zemí, přes právní teorii až po velice konkrétní otázky politologické, ekonomické a marketingové – to vše vytváří bezpečnost a životní standardy našeho prostoru, napomáhá předvídat, zjišťovat a vyhodnocovat bezpečnostní, ekonomická a sociální rizika, předcházet škodám, nebo je alespoň co nejúčinněji napravovat. Evropský jednotný vnitřní trh nebyl a není „trhem bez přívlastků“, ale naopak je spojen s důrazem na aspekty sociální, ekologické a v neposlední řadě na ochranu lidských práv. Naše evropské společenství je první a zřejmě dosud jediná organizace hospodářské integrace, která mezi své cíle a úkoly včlenila i ochranu základních či lidských práv. A na tomto trendu a jeho rozvíjení se shodli všichni účastníci konference i ti, kteří přispěli do této studie zabývající se současnými i připravovanými integračními procesy v Evropě.

Lubomír Pána

4 VÝVOJ POPULACE A IMIGRACE V ZEMÍCH EU

4.1 Populačný potenciál krajín EÚ klesá

Úvod

Demografické správanie obyvateľstva Európy v druhej polovici 20. a na začiatku 21. storočia charakterizujú veľmi výrazné premeny, ktoré sa prejavili vo všetkých štátoch. Odrážajú sa v mnohých populačných procesoch a štruktúrach, pričom sú charakteristické vzájomné vývojové prepojenia týchto zmien. Najvýraznejšie sa vyššie avizované premeny prejavili v poklese plodnosti, premenách rodinného správania a v zmenách vekových štruktúr obyvateľstva. Z celosvetového aspektu je Európa populačne najstarším svetadielom (Káčerová, Ondačková, Mládek, 2014). V dôsledku zmien demografického správania spojeného s druhým demografickým prechodom klesá predovšetkým prirodzená schopnosť reprodukcie obyvateľstva Európy, tj. schopnosť jeho kvantitatívneho obnovovania sa. Na druhej strane je Európa čoraz viac populačne závislá na migračných prírastkoch. Práve tieto skutočnosti vedú k cieľu vedeckého záujmu nášho článku, ktorým je poznanie zmien populačného potenciálu Európy v poslednom období a explanácia niektorých jeho vývojových trendov.

Teoreticko-metodický exkurz

Populačný potenciál predstavuje súhrn všetkých vlastností a schopností ako i spôsobilosť, silu, možnosť súboru obyvateľov poskytovať a vykonávať rôzne spoločenské funkcie. Táto jednoduchá definícia orientuje našu pozornosť na analýzy niektorých vybraných dominantných znakov demografického správania obyvateľstva Európskej únie, ako sú charakteristiky reprodukcie, migrácie, starnutia obyvateľstva, rodinného správania. Základné teoretické koncepcie vykresľujúce bezprecedentné demografické správanie európskych populácií predstavuje model druhého demografického prechodu a teória civilizačných vln. Charakteristickým, ale veľmi zjednodušeným prejavom druhého demografického prechodu je výrazný pokles dynamiky obyvateľstva, ktorý sa prejavuje markantným poklesom mier reprodukcie, plodnosti, prirodzeného pohybu obyvateľstva. Hrubá miera pôrodnosti a úhrnej plodnosti sa znižuje pod úroveň relatívne stabilnej populácie a výsledkom je prirodzený úbytok obyvateľstva (Van De Kaa, 1980, 1999; Lesthage, 1983; Birg, 1996; Pastor, 2002; Mládek, 1998). Negatívna bilancia prirodzeného pohybu obyvateľstva je iba dôsledkom rozsiahleho súboru zmien, ktoré sa prejavujú v demografickom správaní obyvateľstva v

období druhého demografického prechodu. Dominantnou črtou tohto demografického správania je individualizmus, zdôrazňovanie osobnej slobody vo všetkých oblastiach života. Nutnou podmienkou takéhoto správania je určitý stupeň vzdelania a motivácia k rozvíjaniu svojho talentu. Zároveň sa predpokladá určitá úroveň ekonomického zabezpečenia, čím sa zaručuje ekonomická a sociálna nezávislosť jednotlivcov. Pokračuje sekularizácia spoločnosti, čo vedie k oslabovaniu tradičného demografického správania.

Individualizmus, osobná sloboda, všeobecná črta demografického správania v čase 2. demografického prechodu sa najvýraznejšie uplatňuje a prejavuje v rodinnom správaní. To znamená práve v tých procesoch, ktoré priamo alebo nepriamo súvisia s formovaním alebo rozpadom rodiny a s jej funkciou v reprodukčných procesoch. Táto charakteristická črta postupne nahrádza rodinný altruizmus, vyznačujúci sa zmyslom pre blaho iných, celej rodiny, ktorý je typickou črtou vývoja v období prvého demografického prechodu. Premenou je silne ovplyvnené formovanie a rozpad rodiny, a tým i zmena jej funkcie v reprodukčnom procese. Jednou z možností explanácie zmien rodinného správania poskytuje teória civilizačných vln. (Toffler, 1980, 1992; Naisbit, 1982; Toffler – Tofflerová, 1996 a, b; Fukuyama, 2005; Mládek, 2010). Civilizáciu Prvej vlny charakterizuje vznik poľnohospodárstva, obrábanie pôdy a multigeneračná rodina (domácnosť). Dominantný typ tzv. nukleárna, dvojgeneračná rodina, je typická pre Druhú civilizačnú vlnu. Tretia civilizačná vlna (informačná spoločnosť, postindustriálna spoločnosť, elektrotechnická epocha) – rozvoj a šírenie poznatkov a informácií sa považuje za rozhodujúci zdroj rastu produktivity práce a spoločenského rozvoja. Ústup niektorých prvkov Druhej vlny nie je dobrovoľný. Vzdelanie, informačné technológie, vzdelanostná ekonomika vyžadujú veľké kapitálové investície, ktorých deficit môže ešte dlhodobejšie rozvíjať a konzervovať mnohé prvky Druhej vlny.

Údajovú databázu pre naše analýzy populačných procesov a štruktúr tvorili United Nations, Population Division, Eurostat, Institut national d'études démographiques.

1. Osobitosti populačného vývoja Európy

Počet obyvateľov Európy sa v poslednom období stabilizoval. Jeho pozícia v svetovej populácii zaznamenala výrazný pokles. Ešte na začiatku 20. storočia bol podiel európskeho obyvateľstva na svetovej populácii približne 25%-ný. Postupne sa najmä v 2. polovici storočia znižoval a na začiatku 21. storočia sa Európa podieľa len 10%-mi na svetovej populácii (tab. 1).

Tabuľka 1: Zmeny pozície Európy v svetovej populácii v r. 1750-2014

svetadiel	podiel z obyvateľstva sveta v %
-----------	---------------------------------

	1750	1900	1950	2000	2014 ¹
svet	100	100	100	100	100
Afrika	13,4	8,1	9,1	13,2	15,7
Ázia	63,5	57,4	55,3	60,7	59,9
Európa	20,6	24,7	21,7	11,9	10,3
Latinská Amerika, Karibik	2	4,5	6,6	8,6	8,6
Severná Amerika	0,3	5,0	6,8	5,1	4,9
Oceánia	0,3	0,4	0,5	0,5	0,5

Zdroj: United Nations, 2012. (vlastné spracovanie)

Výrazný populačný rast sa v Európe viaže na obdobie rokov 1750 – 1950. Za 200 rokov vzrástlo jej obyvateľstvo 3,4 násobne a podobný bol i rast svetového obyvateľstva (3,2 násobný). Do tohto vývojového obdobia spadá i vysoký prirodzený prírastok v čase demografickej revolúcie. A to ešte Európa stratila desiatky miliónov obyvateľov v dôsledku veľkej emigrácie, najmä koncom 19. a do polovice 20. storočia. Naopak práve v tom období Severná a Latinská Amerika a Oceánia (Austrália) zaznamenali najvyššie tempá rastu, najmä vďaka masívnej imigrácii (tab. 2).

Tabuľka 2: Index rastu obyvateľstva vo svete v r. 1750-2014

svetadiel	počet obyvateľov v rokoch				rast obyvateľstva v %		
	1750	1950	2000	2014	1950/1750	2000/1950	2014/1950
svet	791 000	2 525 779	6 127 700	7 243 784	319,3	242,6	286,8
Afrika	106 000	228 827	808 304	1 138 229	215,9	353,2	497,4
Ázia	502 000	1 395 749	3 717 372	4 342 255	278,0	266,3	311,1
Európa	163 000	549 043	729 105	742 813	336,8	132,8	135,3
Latinská Amerika Karibik	16 000	167 869	526 278	623 422	1049,2	313,5	371,4
Severná Amerika	2 000	171 615	315 417	358 236	8580,7	183,8	208,7
Oceánia	2 000	12 675	31 224	38 829	633,7	246,3	306,3

Zdroj: United Nations, 2012. (vlastné spracovanie)

Situácia sa výrazne zmenila v 2. polovici 20. storočia. Rast svetového obyvateľstva bol takmer 2,5 násobný, zatiaľ čo Európa zaznamenala iba 1,3 násobný rast obyvateľstva. Bolo to najnižšie tempo rastu zo všetkých svetadielov a čiastočne sa mu priblížila len Severná Amerika. Zmeny demografického správania, ktoré v druhej polovici 20. storočia zaznamenali krajiny severnej a západnej Európy, a ktoré sa ku koncu storočia objavujú v určitých modifikáciách i v krajinách južnej, strednej i východnej Európy možno považovať za jedny z najvýznamnejších v celej populačnej histórii. Z tohto dôvodu sa im právom dostalo označenie „revolučné“ a obdobie, v ktorom sa tieto charakteristické zmeny odohrávajú sa označuje ako druhá demografická revolúcia alebo druhý demografický prechod.

Zmeny demografického správania sa prejavujú v 3 oblastiach:

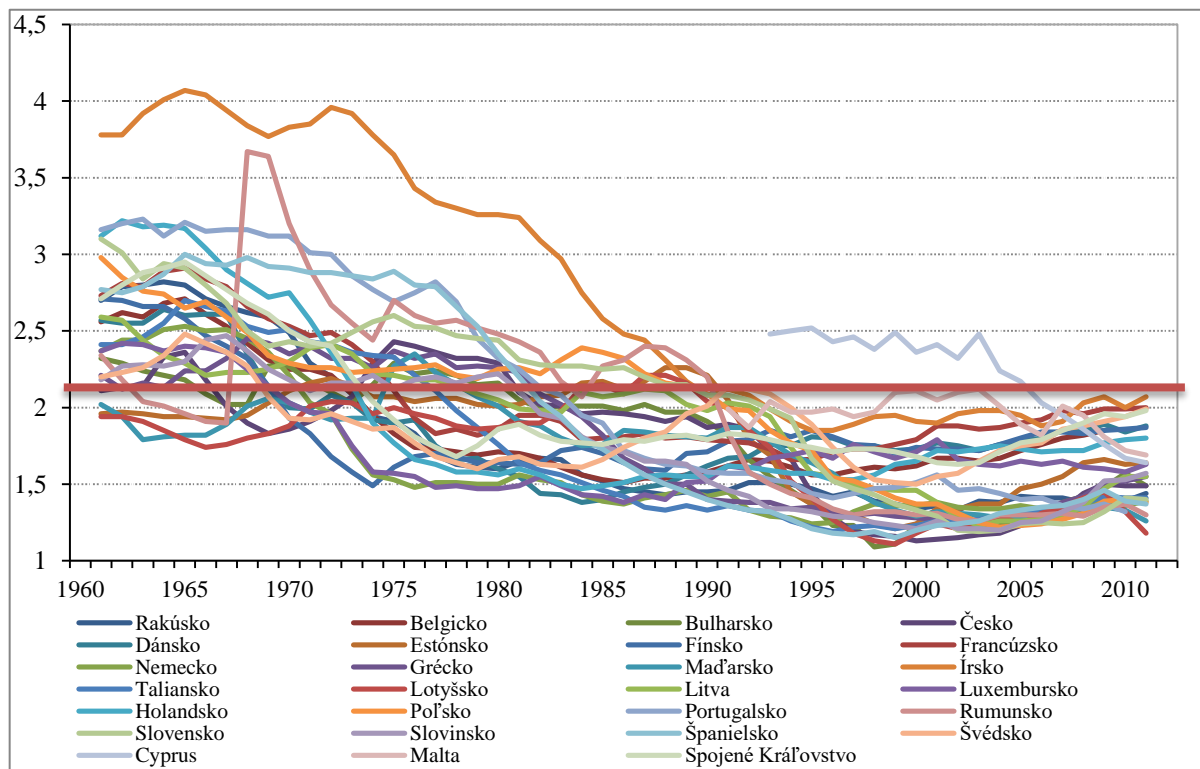
- Reprodukčné správanie
- Rodinné správanie
- Starnutie obyvateľstva

Takéto rozdelenie má predovšetkým umožniť lepšie poznanie spomínaných zmien, v skutočnosti sú javy zo všetkých troch oblastí vzájomne podmienené a často sa navzájom prelínajú.

1.1 Reprodukčné správanie

Dobrá schopnosť charakterizovať zmeny reprodukčného správania obyvateľstva má ukazovateľ – úhrnná plodnosť. Pokles tejto miery pod úroveň 2,0 (dve deti, pripadajúce v priemere na jednu ženu v reprodukčnom veku) indikuje nedostatočnú reprodukciu. Od 60. rokov minulého storočia postupne vo všetkých štátoch klesla úhrnná plodnosť pod uvedenú hranicu (obr. 1). Stalo sa tak v dvoch etapách. Najskôr (60., 70. roky) zaznamenali takýto pokles populácie štátov západnej a severnej Európy (Nemecko, Holandsko, Švédsko a i.). Bol to dôsledok „prirodzených“ vývojových zmien spoločenských pomerov v spomínaných krajinách.

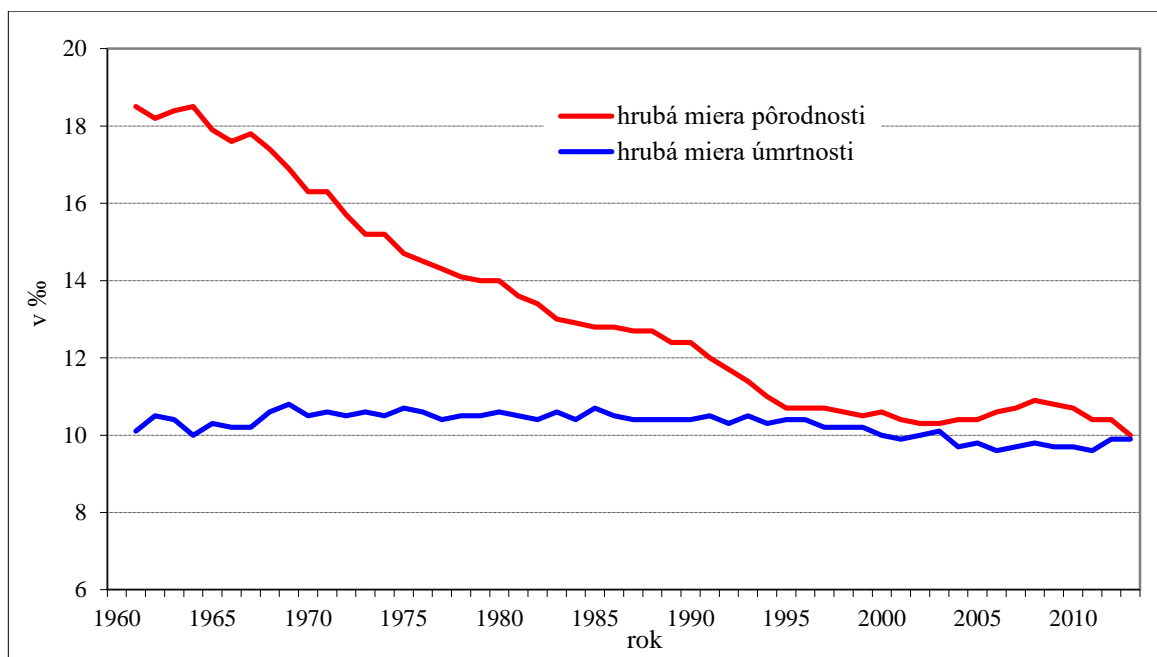
Obrázok 1: Vývoj úhrnnej plodnosti v štátoch EÚ v r. 1960-2010

Zdroj: Institut national d'études démographiques, 2014. (vlastné spracovanie)

V 90. rokoch nastal oveľa rýchlejší pokles úhrnnej plodnosti v strednej, východnej a južnej Európe (Rumunsko, Poľsko, Slovensko, Lotyšsko, Grécko, Španielsko a i.). Tieto zmeny sa uskutočnili pod silným tlakom spoločenskej a ekonomickej transformácie v týchto krajinách. Pri hodnotení reprodukčného správania sa dlhodobé zmeny prezentujú i v mierach pôrodnosti a úmrtnosti. V období druhého demografického prechodu sú dominantné, určujúce zmeny pôrodnosti. Úroveň hrubej miery úmrtnosti je relatívne stabilná, pohybuje sa okolo 10 ‰ (obrázok 2). To ale neznamená, že podrobnejšie ukazovatele úmrtnosti (dojčenská úmrtnosť, stredná dĺžka života, príčiny úmrtnosti a i.) nie sú diferencované. Práve táto skutočnosť poukazuje zároveň na dosť významný rozdiel vývoja týchto procesov v období prvej demografickej revolúcie, kedy je určujúcim procesom vývoja úmrtnosti.

Obrázok 2: Vývoj hrubých mier pôrodnosti a úmrtnosti EÚ 28 v r. 1960-2013

Zdroj: Eurostat, 2014. (vlastné spracovanie)

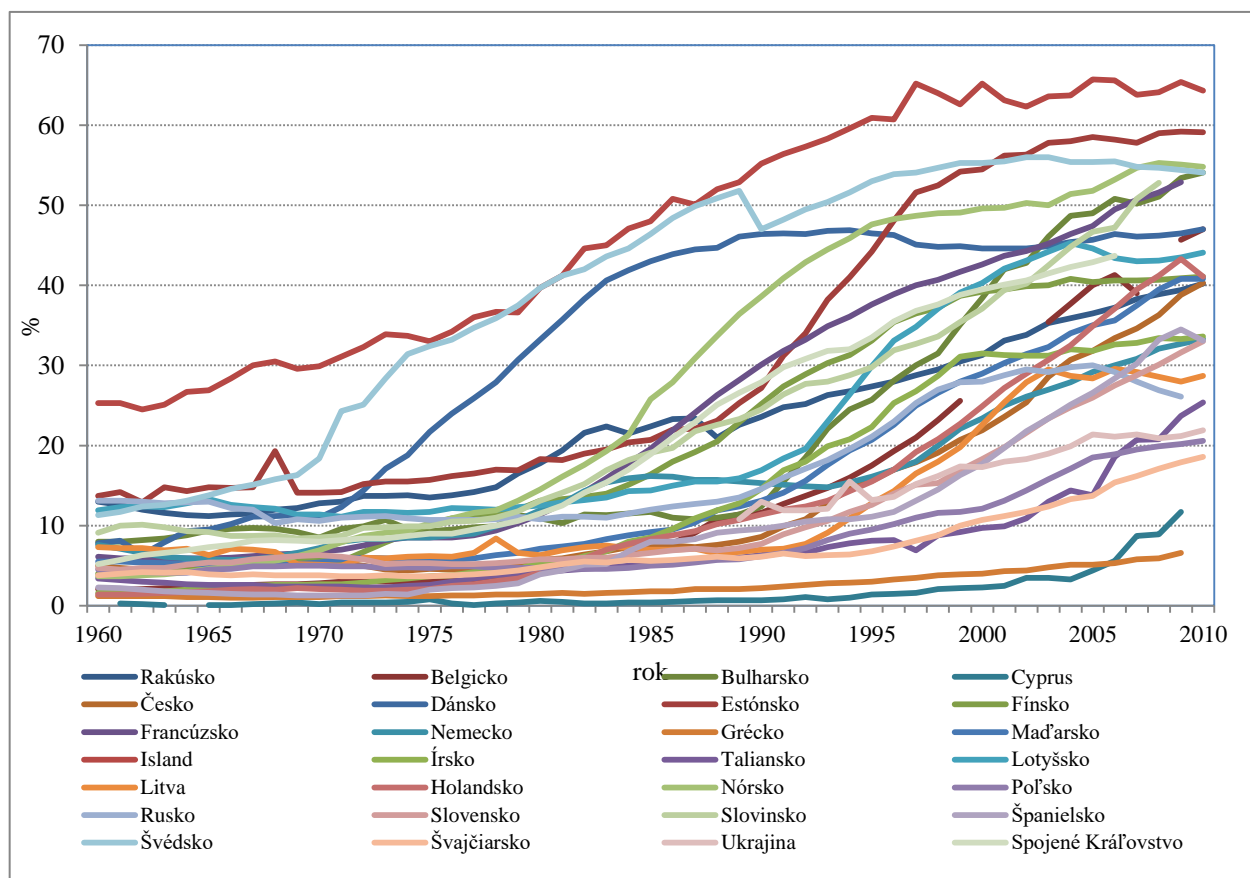
1.2 Rodinné správanie

Zmeny rodinného správania charakterizuje prechod od modelu skorej sobášnosti k modelu neskorej sobášnosti. Tieto zmeny sa prejavujú v širokom súbore javov a procesov, v ktorom sa najčastejšie objavujú:

- zvýšenie vzdelanostnej úrovne a zamestnanosti žien, a ich vyššia ekonomická a spoločenská nezávislosť
- rast priemerného sobášneho veku a s tým súvisiaci pokles mier sobášnosti

- pokles veľkosti domácnosti a rast počtu domácností s jedným členom („single“)
- zvyšovanie rozvodovosti
- rastúci trend početnosti neúplných rodín
- znižovanie podielu slobodných a rast podielu rozvedených, vstupujúcich do manželstva
- nárast počtu kohabitácií
- rast mimomanželskej plodnosti (obrázok 3)
- zavádzanie účinnej hormonálnej antikoncepcie a s ňou súvisiaca sexuálna voľnosť (revolúcia)

Obrázok 3: Vývoj mimomanželskej pôrodnosti v r. 1960-2010

Zdroj: Eurostat. 2014. (vlastné spracovanie)

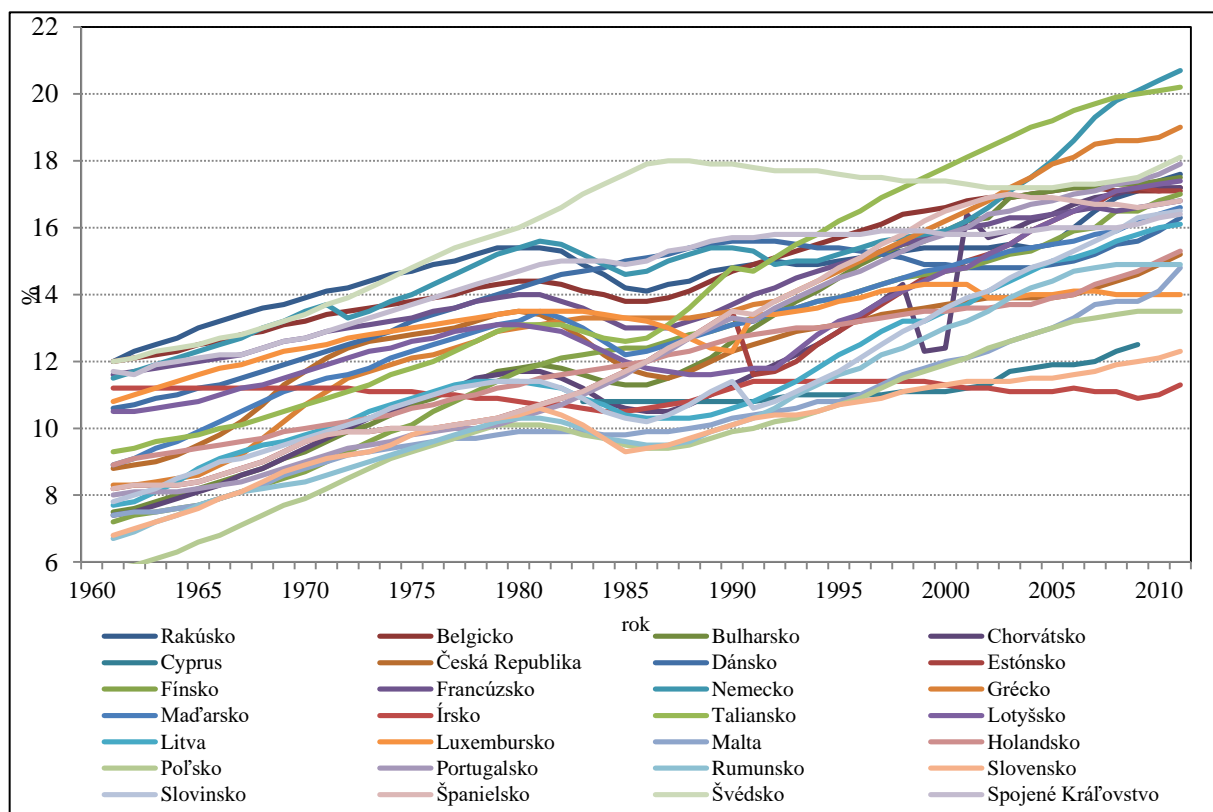
Univerzálny model nukleárnej rodiny podlieha procesom demasifikácie a vyvíjajú sa ďalšie formy rodiny a domácnosti. Najčastejšie sa z týchto foriem objavujú rodiny s jedným rodičom, bezdetné rodiny, domácnosti jednotlivcov, neformálne spolužitia a ďalšie. Spoločenský a s ním i demografický vývoj v krajinách EÚ prebieha dosť nerovnomerne. Vo vyspelejších západných a severných sa objavuje mnoho prvkov Tretej civilizačnej vlny, zatiaľ

čo v stredo, juho a východoeurópskych krajinách sú ešte silno zastúpené znaky Druhej civilizačnej vlny.

1.3 Starnutie obyvateľstva

Jednou zo všeobecných zákonitostí populačného vývoja vo väčšine štátov sveta sú zmeny vekovej štruktúry ich obyvateľstva, označované ako proces jej starnutia. Z demografického hľadiska sa jedná o také zmeny, pri ktorých sa zvyšuje početnosť, resp. podiel obyvateľov vyšších vekových kategórií (starnutie zhora) a znižuje sa podiel detskej zložky (starnutie zdola). Proces starnutia ako i formovanie vekovej štruktúry obyvateľstva možno považovať za demografický jav s pomerne vysokým stupňom komplexnosti. Vo vekovej štruktúre sa odráža vývoj mnohých základných populačných procesov ako napr. pôrodnosti, úmrtnosti, migračných pohybov. Na druhej strane veková štruktúra každej populácie môže výrazne ovplyvňovať vývoj úrovne mnohých populačných javov a procesov (okrem uvedených i sobášnosť, potenciál pracovných síl a pod.).

Obrázok 4: Vývoj podielu obyvateľstva 65+ v r. 1960-2010

Zdroj: Eurostat, 2014. (vlastné spracovanie).

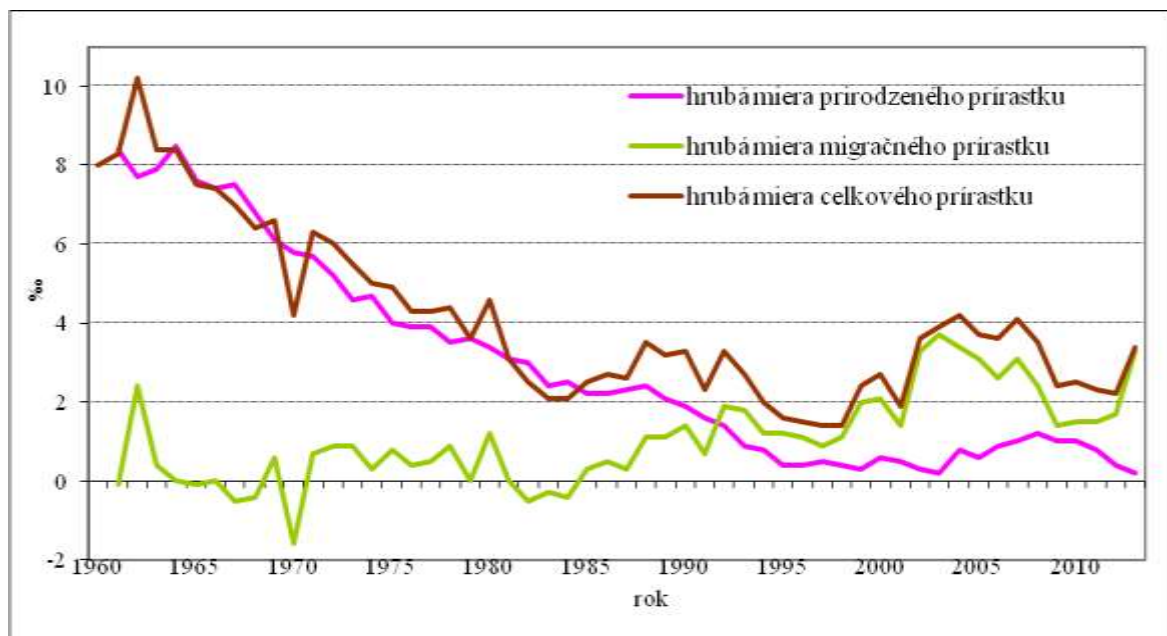
Dobré možnosti charakterizovať procesy starnutia populácie podáva podiel obyvateľov poproduktívneho veku (65 roční a starší). Populačné starnutie možno nazvať úspešnou

ľudskou správou – triumf verejného zdravia, lekárskych pokrokov a ekonomického vývoja nad chorobami, ktoré limitovali dĺžku ľudskeho života tisícročia. Na druhej strane má negatívne dopady na oblasť ekonomickú i sociálnu. Ak hodnotíme krajiny EÚ podľa tohto ukazovateľa, zisťujeme značnú diferencovanosť. Všeobecným trendom je nárast tohto ukazovateľa za ostatných 60 rokov (obrázok 4). Jeho súčasne hodnoty v európskom priestore rozdeľujú Európu na západnú staršiu a východnú mladšiu.

2. Prirodzený, migračný a celkový prírastok obyvateľstva

Vývoj prirodzeného prírastku krajín EÚ 28 má v 2. polovici 20. storočia klesajúci trend (obrázok 5). Keď v 60. rokoch bol prírastok 3 – 3,5 mil. obyvateľov ročne a v nasledujúcom desaťročí už klesol na 1,5 – 2 mil. osôb. V 80. rokoch dosahoval len 1 – 1,4 mil. a v 90. rokoch 150 – 800 tis. osôb. Na začiatku 21. stor. sa pohyboval v intervale 100 – 500 tis. osôb. Takýto vývojový trend zaznamenal i celkový prírastok obyvateľstva, a to predovšetkým do konca 90. rokov. Rozhodujúcou mierou sa na ňom podieľal prirodzený prírastok. Migračná zložka nemala veľkú váhu (obrázok 5). Situácia sa zmenila od 90. rokov, kedy začal narastať migračný prírastok. Odvtedy je migračný prírastok určujúcou zložkou celkového pohybu obyvateľstva EÚ 28. V rokoch 2000 – 2013 bol migračný prírastok 700 tis. až 1,6 mil. osôb ročne.

Obrázok 5: Prirodzený, migračný a celkový prírastok obyvateľstva – EÚ 28

Zdroj: Eurostat, 2014. (vlastné spracovanie)

Európa je z aspektu migračných pohybov mimoriadne aktívnym svetadielom. Platí to tak o emigrácii ako i o imigrácii. Európania sa podieľali na formovaní mnohých spoločenských

(Severná a Latinská Amerika, Austrália). Zároveň sa migračná komunita podieľa približne 7 % na obyvateľstve Európy. Európsku imigráciu v posledných desaťročiach podporuje ekonomicko-sociálna nerovnováha medzi starým kontinentom a ťažko skúšanou Afrikou, tiež konkrétne vojnové konflikty, prírodné katastrofy ako aj potreby európskeho trhu práce. V Západnej Európe žije v súčasnosti 20 mil. migrantov a ďalších 3 - 5 mil. ilegálnych migrantov. Okrem uvedených príčin migračných pohybov sa stále viac uplatňujú i migrácie seniorov, študentov a odborníkov z oblasti vedy a výskumu.

Záver

Európska populácia a v jej rámci i populácie krajín EÚ 28 prekonávajú intenzívne premeny demografického správania ich obyvateľstva. Ide o celý súbor zmien, ktoré sa prejavujú rozličnou intenzitou vo všetkých demografických procesoch a v mnohých demografických štruktúrach. Najvýznamnejším výsledkom je pokles mier reprodukcie pod zápornú hranicu a formovanie stabilných až regresívnych populačných štruktúr. Formovanie takýchto stabilizovaných štruktúr by nemuselo byť vážnym problémom. Ak sa vytvoria určité proporcie medzi jednotlivými vekovými kategóriami, môžu takéto štruktúry existovať. V európskych populáciách prebieha ich starnutie veľmi rýchlym tempom. Určité obavy sa objavujú najmä v súvislosti s rýchlym narastaním starších vekových kategórií obyvateľstva. Do poproduktívneho (dôchodkového) veku vstupujú veľmi početné generácie obyvateľstva, narodené v období povojnového boomu (v Česku a na Slovensku to budú i početné generácie narodené v 70. rokoch). Ich sociálne potreby vyžadujú veľa prostriedkov a obavy sú z ich rastúceho trendu.

Jednou z možností kompenzovať absenciu mladších vekových skupín v európskych krajinách bola imigrácia. V istých obdobiach sa imigráciou riešili nielen reprodukčné problémy, ale aj chýbajúce pracovné sily na trhu práce. Teoreticky sa imigrácia podporovala i modelom formovania multikultúrnej spoločnosti. Ukázalo sa, že s migráciou súvisí aj celý rad problémov, najmä negatívnych spoločenských javov (drogy, alkoholizmus, kriminalita, a v poslednom období aj terorizmus). Európske krajiny by sa mali zodpovednejšie pripravovať na prijímanie obyvateľov z iných, najmä kultúrne vzdialených regiónov, vrátane zdôvodnenej regulácie počtu imigrantov.

Popri kvantitatívnom posudzovaní populačného potenciálu by sa mali krajiny EÚ orientovať i na kvalitatívnu stránku ich obyvateľstva. Ide najmä o vzdelanostnú úroveň obyvateľstva, o ktorú by sa mohla opierať vysoká efektívnosť ekonomických aktivít a ich efektívnosť. Ak má EÚ záujem o progresívnejšiu reprodukciu obyvateľstva, bolo by nutné spracovať a potom

i aplikovať pozitívnu populačnú politiku. Vzhľadom na demografické odlišnosti jednotlivých krajín je nevyhnutné uplatniť ich špecifiká i v ich vlastných, národných populačných politikách. História preukázala, že vplyvy takýchto opatrení (napr. pronatalitných) nemusia byť dlhodobé, ale v prechodných, kritických vývojových obdobia môžu oživiť reprodukciu obyvateľstva.

Literatúra

- [1] BIRG, H. 1996. *Die Weltbevölkerung. Dynamik und Gefahren*. In der Beck'schen Reihe 2050. München.
- [2] FUKUYAMA, F. 2005. *Velký rozvrat. Ludská prirodzenosť a opätovné nastolenie spoločenského poriadku*. Agora. Bratislava.
- [3] KÁČEROVÁ, M., ONDAČKOVÁ, J., MLÁDEK J. 2014. Time-space differences of population ageing in Europe. *Hungarian Geographical Bulletin* 63 (2), 177-199 pp.
- [4] LESTHAGHE, R. 1983. A Century of Demographic and Cultural Change in Western Europe: An Exploration of Underlying Dimensions. *Population and Development Review*, Vol. 9, No 3 (september 1983). 411-435 pp.
- [5] MLÁDEK, J. 1998. Druhý demografický prechod a Slovensko *Acta Universitatis Prešovensis Folia Geographica* 2. XXX. Prešov. 42-52 pp.
- [6] MLÁDEK, J. 2010. Postavenie a budúcnosť rodiny vo svetle teórie civilizačných vln. *Geographia Cassoviensis* IV. 1/2010. Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach. 12-129 pp.
- [7] NAISBIT, J. 1982. *Megatrends. Ten new directions transforming our lives*. Warner books. New York.
- [8] PASTOR, K. 2002. Rodina a rodinná politika v 2. demografickej revolúcii. In: *Rodina v ohrození – výzva pre sociálne vedy*. Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity. Trnava. 30-41 pp.
- [9] TOFFLER, A. 1980. *The Third Wave*. Bantam Books. New York.
- [10] TOFFLER, A. 1992. *Šok z budúcnosti*. Práce. Praha.
- [11] TOFFLER, A., TOFFLEROVÁ, H. 1996a. *Utváranie novej civilizácie. Politika tretej vlny*. Open windows. Bratislava.
- [12] TOFFLER, A. TOFFLEROVÁ, H. 1996b. *Nová civilizace. Třetí vlna a její důsledky*. Dokořán. Praha.
- [13] UNITED NATIONS 2012. *World Population Prospects: The 2006, 2012 Revision*, Population Division

[14] VAN DE KAA, D. 1987. Europe/s Second Demographic Transition, *Population Bulletin*. Vol. 42. No. 1. 1-51 pp.

[15] VAN DE KAA, D. 1999. Europe and Its Population: the Long View. *In: European Populations: Unity in Diversity. European Population Conference, Hague 1999*. Kluwer Academic Publisher, Dordrecht, 1-50 pp.

[16] EUROSTAT 2014. *Population change - Demographic balance and crude rates at national level* . Last update: 13-08-2014 (<http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>).

[17] INSTITUT NATIONAL D'ÉTUDES DÉMOGRAPHIQUES 2014. *Developed countries database*, http://www.ined.fr/en/pop_figures/bdd_conjoncture/ Wed 10 Sep 2014 03:52:20 PM CEST,

Príspevok bol spracovaný v rámci grantu „Geografický výzkum a jeho implementace v badatelsky orientovaném vyučování zeměpisu“, registračné číslo GA JU č. 162/2013/S a projektu „Humánogeografické a demografické interakcie, uzly a kontradikcie v časopriestorovej sieti “, registračné číslo APVV-0018-12.

Kontakt

Mgr. Marcela Káčerová, PhD.
Katedra humánnej geografie a demografie
Prírodovedecká fakulta
Univerzita Komenského v Bratislave
Mlynská dolina
842 15 Bratislava, Slovenská republika
kacerova@fns.uniba.sk

Prof. RNDr. Jozef Mládek, DrSc. , doc. RNDr. Dagmar Popjaková, PhD.
Katedra geografie
Pedagogická fakulta
Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Jeronýmova 10
370 15 České Budějovice, Česká republika
mladek@pf.jcu.cz, dpopjakova@pf.jcu.cz

Populačný potenciál krajín EÚ klesá
Population potential of the EU countries decreases
Anotácia

Káčerová Marcela, Mládek Jozef, Popjaková Dagmar

Európska populácia a v jej rámci i populácie krajín EÚ 28 prekonávajú intenzívne premeny demografického správania ich obyvateľstva. Ide o celý súbor zmien, ktoré sa prejavujú rozličnou intenzitou vo všetkých demografických procesoch a v mnohých demografických štruktúrach. Zmeny demografického správania sa prejavujú v 3 oblastiach – v reprodukčnom a rodinnom správaní, a v starnutí obyvateľstva. V konečnom dôsledku znamenajú znižovanie populačného potenciálu obyvateľstva Európy.

V oblasti reprodukčného správania je signifikantným ukazovateľom úhrnná plodnosť, tj. počet detí narodených jednej žene počas jej reprodukčného obdobia (15-49 rokov). Pokles úhrnnej plodnosti pod úroveň 2,0 indikuje nedostatočnú reprodukciu. Najskôr (60.-70. roky 20. storočia) zaznamenali takýto pokles populácie štátov západnej a severnej Európy a v 90. rokoch i populácie v strednej, východnej a južnej Európe. Zmeny v rodinnom správaní charakterizuje prechod od modelu skorej sobášnosti k modelu neskorej sobášnosti. Model nukleárnej rodiny podlieha procesom demasifikácie a vyvíjajú sa ďalšie formy rodiny a domácnosti - s jedným rodičom, bezdetné rodiny, domácnosti jednotlivcov, neformálne spoluzitelia a ďalšie. Vo väčšine štátov sa mení veková štruktúra ich obyvateľstva, prebiehajú procesy starnutia. Určité obavy sa objavujú najmä v súvislosti s rýchlym narastaním starších vekových kategórií obyvateľstva, ktoré predstavujú zvýšenú ekonomickú záťaž v sociálnej či zdravotnej oblasti.

Jednou z možností zastavenia poklesu populačného potenciálu v krajinách EÚ je imigrácia, ktorá kompenzuje nedostatočnú reprodukciu a absenciu mladších vekových kategórií. S migráciou však súvisí aj celý rad negatívnych spoločenských javov (drogy, alkoholizmus, kriminalita, a v poslednom období aj terorizmus) a jej propopulačný efekt pre danú spoločnosť je len krátkodobý. Európske krajiny by sa mali zodpovednejšie pripravovať na prijímanie obyvateľov z iných, najmä kultúrne vzdialených regiónov, vrátane zdôvodnenej regulácie počtu imigrantov.

Ak má EÚ záujem o progresívnejšiu reprodukciu obyvateľstva, bolo by nutné spracovať a potom i aplikovať pozitívnu populačnú politiku. Vzhľadom na demografické odlišnosti jednotlivých krajín je nevyhnutné uplatniť ich špecifiká i v ich vlastných, národných populačných politikách. Vplyvy takýchto opatrení (napr. pronatalitných) nemusia byť dlhodobé, ale v prechodných, kritických vývojových obdobia môžu oživiť reprodukciu obyvateľstva.